

Fragment uit het boek:

Merlijn Schoonenboom, *Waarom we ineens van de Duitsers houden (maar ze daar zelf van schrikken)*, geactualiseerde vierde druk, februari 2016 (eerste juli druk 2013).

Inleiding: Het nieuwe gidsland?

De goede Duitser

‘Hi, where you’re from?’ De vraag van de taxichauffeur was volkomen onschuldig bedoeld, maar ik twijfelde over mijn antwoord. Zou ik Hollander zijn? Of gewoon maar ’ns een keertje Duitser, en kijken hoe dat voelt in het buitenland? We reden in het glooiende niets van Massachusetts in de Verenigde Staten, en de chauffeur en ik moesten het nog zeker een uur met elkaar uithouden.

Ik koos voor de neutrale middenweg, en zei hem geheel naar waarheid: ‘I’m from Berlin, Europe.’ Maar het was al te laat. Voor de Amerikaanse taxichauffeur, die zelf uit Afghanistan kwam, zat er nu een Duitser in zijn taxi. Het bleek aanleiding voor een lange lofzang. Voor hem was het namelijk duidelijk: die Duitsers, dat waren tenminste robuuste types. Hij wist van alles te vertellen over Angela Merkel, over de sterke Duitse economie en over het enige land dat Europa kon redden. En als klap op de vuurpijl voegde hij er nog aan toe: ‘Wij Afghanen begrijpen de Duitsers. Wij stammen ook van de Ariërs af.’

Taxichauffeurs mogen in de journalistiek eigenlijk niet serieus genomen worden, maar in dit geval was zijn politiek-economische lofzang niet zonder betekenis – al had het op het laatst toch nog een dubieus randje. De chauffeur herhaalde namelijk de stellingen die hij in zijn regionale bladen had gelezen.

Het was 2011, de financiële crisis was al weer enige tijd over haar hoogtepunt heen; nu bepaalde de eurocrisis het nieuws. De Amerikaanse media hadden dat jaar meer dan gemiddeld bericht over Europa, en Duitsland kreeg er een duidelijke plaats in toebedeeld. Het land werd opgeroepen Europa uit de crisis te trekken. Angela Merkel

werd alvast maar tot de ‘leader of Europe’ uitgeroepen, al vond men unaniem dat ze die rol toch nog wel wat fermer zou mogen uitoefenen.

Het zou nog geen tien jaar geleden compleet ondenkbaar zijn geweest. In 2001 werd het land door dezelfde Amerikaanse media nog de ‘zieke man van Europa’ genoemd (*The Economist*). De werkloosheid was er enorm, de blik naar binnen gekeerd, de problemen van de eenwording overschaduwden alles. Aan Duits leiderschap werd niet gedacht, al helemaal niet in het land zelf, dat na 1945 het woord ‘leiden’ (*führen*) het liefst uit zijn woordenboeken had geschrapt om na twee wereldoorlogen geen verkeerde indruk te maken.

Ook op andere terreinen was ineens een volledig nieuwe toon te horen. Uitgerekend in Engeland – waar voor het merendeel van de bevolking alle ‘krauts’ nog steeds heimelijke of gewoon openlijke nazi’s zijn – werd het boek *The German Genius* (2010) een bestseller. Het is een 800 pagina’s dikke lofzang op al het goede wat de Duitse cultuur, techniek en wetenschap heeft voortgebracht.

Die zomer van 2011 was ik voor het eerst sinds langere tijd ook weer terug in Nederland. Ik vroeg me af of ook hier een veranderde opstelling tegenover de Duitsers te merken zou zijn. Een Nederlandse collega in Berlijn had me net nog hinnikend van de lach een anekdote verteld, over hoe hij zich op het Waterlooplein in Amsterdam als Duitser had voorgedaan om een fiets te kopen. De reactie van de marktverkoper kon, zacht gezegd, klassiek genoemd worden, inclusief de verwensing dat hij ‘de fiets van zijn opa terug wilde’.

Zelf ben ik met zulke opvattingen opgegroeid. Tot diep in de jaren negentig lag Duitsland ver weg. Zelfs naar Zwitserland reden we liever een paar uur langer via Frankrijk dan via Duitsland. We kochten de Duitse wasmachines, maar hoefden niet te weten waarom uitgerekend die vervelende Duitsers die nu zo goed in elkaar wisten te zetten.

Als je aan Duitsland dacht, dacht je hoogstens aan mannen met matjes in valse spijkerpakken, aan saaie industriesteden, maar in ieder geval aan de oorlog of neonazi’s. Solingen, zo heette het stadje vlakbij de Nederlandse grens waar in 1993 vijf Turken om het leven kwamen na brandstichting van rechtsradicalen. De

aanslagen waren een gevolg van een grote golf van asielzoekers, die direct na de val van de Muur Duitsland binnenkwamen. In Nederland startte een radio 3-dj een actie, en meer dan een miljoen Nederlanders stuurden briefkaarten met de tekst 'Ik ben woedend' erop naar de toenmalige Duitse bondskanselier Helmut Kohl.

De beschuldigende vinger werd op heel Duitsland gericht. De aanslagen pasten bij het algemene beeld van Nederlanders over Duitsland, dat direct na de eenwording uiterst negatief was. De politieke top van Engeland, Frankrijk en Nederland vreesde een nieuw machtig Duits rijk. In de publieke opinie overheerste de afkeer van een te ouderwets, te bureaucratisch, en te weinig multicultureel buurland. Duitsland was simpelweg alles wat het 'moderne en tolerante' Nederland juist niet wilde zijn.

Vanaf begin 21ste eeuw heeft zich echter een gestage verandering voorgedaan in de beeldvorming van Duitsland in Nederland. Het is moeilijk voor te stellen dat *de Volkskrant* nog provocatief overkwam door in 2005 een nummer van zijn Magazine uit te brengen met als thema 'Duitsland is oké'. Nu gaan de lofzangen veel verder, soms zelfs zover dat het allang niet meer uitmaakt of ze kloppen of niet. Berlijn is veel spannender dan Amsterdam geworden, hoor je dan. Ook wordt er in Duitsland vast en zeker niet op cultuur bezuinigd, en de treinen rijden er ook nog eens altijd op tijd. En die Duitsers, die zijn toch tenminste beleefd gebleven, terwijl de Nederlanders zo grof geworden zijn.

Bij het EK 2012 leek de jubelstemming haar voorlopige hoogtepunt te hebben bereikt. Voor het eerst werd het voetbalspel van de Duitsers geprezen, met het hoogste compliment dat mogelijk was: de Duitsers, zei onder anderen Leon de Winter, zijn zo mooi voetbal gaan spelen zoals vroeger de Nederlanders dat deden. Een paar maanden later verscheen op de Vpro-televisie de documentaire *Made in Germany*. Hierin werden de Duitse economie en cultuur ronduit bejubeld en werd de vraag gesteld wat 'we van Duitsland konden leren'. En ondertussen kondigden de toeristenorganisaties aan dat Duitsland het favoriete vakantie-land van de Nederlanders is geworden.

Uiteindelijk was het alleen nog maar wachten op de opkomst van een fenomeen dat zelfs in 2012 nog onmogelijk zou zijn geweest: de lof voor de moreel goede Duitser. In september 2015 ontvingen honderden applaudisserende Duitsers duizenden

voornamelijk Syrische vluchtelingen. Ze stonden met open armen op het station van München en gaven Bretzels, omhelzingen en hulp. Korte tijd later volgde Angela Merkel de stemming in eigen land, en beloofde duizenden gestrande vluchtelingen een toevlucht in Duitsland.

Het begrip ‘Willkommenskultur’ vloog de wereld over, Merkel werd genoemd voor de Nobelprijs voor de Vrede, en in Nederland werd Duitsland na het economische en voetbaltechnische zelfs even tot het morele voorbeeld uitgeroepen.

Eindelijk normaal?

Voor de Duitsers zelf is het duidelijk nog wat wennen, deze nieuwe status van reddend gidsland. De schokkende ervaringen uit het verleden zijn nu eenmaal altijd en overal in de buurt.

Op de vijftigste herdenkingsdag van de bouw van de Berlijnse Muur heb ik met mijn Duitse schoonvader afgesproken. We gaan naar het nieuwe monument aan de Bernauer Straße, dat drieëntwintig jaar na de val van de Muur eindelijk is opgericht. Mijn schoonvader is in 1970 uit de DDR gevlucht door zich in de achterbak van een diplomatenauto te verstoppen. Hij liet alles achter zich, en moest daarna alles weer opbouwen. Iedere keer als ik hem spreek, heeft hij wel een verhaal over de Koude Oorlog, over de Tweede Wereldoorlog, over familieleden die nazi's werden of juist jammerlijk aan hun einde kwamen.

Als we naar het Monument lopen komen we door de stadswijk Prenzlauer Berg. Op de plekken waar ik de nieuwe trendy cafés zie, ziet hij de vluchttunnels die er destijds gegraven werden. Ik zie hoe de huizenprijzen enorm stijgen omdat iedereen ineens hier wil wonen. Hij denkt aan een stad die veertig jaar was ingeklemd tussen kernmachten, en dat alles ook nog eens door de eigen schuld van de Duitsers.

In het centrum bij Unter den Linden vertelt hij over het Pruisische stadsslot dat de socialisten in 1950 hebben opgeblazen, om de herinnering aan het militaristische verleden uit te wissen. Zestig jaar later, juist op het moment dat de wereld Duitsland herontdekt, worden de eerste gevels weer op hun plaats teruggebracht. Het Pruisische

stadsslot zal opnieuw worden opgebouwd. In de eenentwintigste eeuw worden de littekens van de twintigste weggepoetst, alsof er nooit een oorlog en een deling is geweest. De Duitse hoofdstad staat niet meer bekend om zijn ellende, maar is bij Zuid-Duitsers, Nederlanders, Parijzenaars en New Yorkers populair om zijn dynamiek.

Politici, wetenschappers en journalisten spreken de laatste paar jaar daarom graag van een ‘nieuw zelfbewustzijn’ en zelfs van een ‘normalisering’ die in Duitsland te merken zou zijn. De oorlogsschuld en alles wat daarbij hoort overschaduwet niet meer alles. Enigszins kunstmatig wordt daarbij het WK van 2006 als ijkpunt voor een nieuw ‘ontspannen Duitsland’ aangegrepen. Als gastland zou het de wereld hebben laten zien dat het ook gewoon leuk kon zijn. ‘Vrolijk patriotisme’ werd het gevleugelde woord voor dit voorzichtige zelfbewustzijn. Een massa Duitsers kon bij het voetbal hun driekleur laten wapperen zonder dat de wereld direct dacht dat het Vierde Rijk was aangebroken.

Deze nieuwe stemming kwam in veel meer tot uiting dan alleen in het voetbal. Het imago van de politieke leiding is ‘open en tolerant’ geworden, met een vrouw aan de top die een gestage modernisering van het land na blijkt te streven. Het aanzien van de Duitse cultuur wordt allang niet meer alleen bepaald door ernstige literatuurhelden als Günter Grass, maar eerder door televisiester Heidi Klum en de band Rammstein, in wiens optreden Duits militarisme ironie is geworden. En in de grote steden blijven niet meer alle Duitse voetgangers verstijfd voor het rode stoplicht staan ook al komen er geen auto’s aan.

Kortom: Duits-zijn is niet meer per definitie pijnlijk - ook niet voor de Duitsers zelf. In 2015, waarin de 25-jarige eenwording van het land werd herdacht, wijdde het treinconcern Deutsche Bahn zijn gratis treinmagazine aan ‘25 redenen om van Duitsland te houden’. De cover was vormgegeven in de driekleur zwart-rood-goud, een vorm van alledaags patriotisme dat tot voor kort nog als uiterst verdacht had gegolden. Schijnbaar onbezorgd werd nu gekeuveld hoe ‘veelzijdig, veelkleurig en open dit land kan zijn, dat ruim 81 miljoen inwoners, Duitsers en migranten, hun thuis noemen’.

Toch weer het ‘Vierde Rijk’

Alleen: het is slechts een deel van het verhaal. Het is een misverstand dat Duitsland nu een land is geworden dat ontspannen in de toekomst kijkt. Altijd wordt er steeds de nadruk op gelegd, dat het goede ineens weer afgelopen kan zijn.

De landelijke media zijn hierbij slechts aanjager van een permanente ondergangsstemming. Onheilspellend zijn de krantenkoppen, als de DAX in 2014 de hoogste stand aller tijden behaald. Moedeloos blijkt de stemming, als eind 2015 opnieuw blijkt hoe hoog de werkgelegenheid is en het laagste aantal werklozen wordt gemeten sinds een kwart eeuw. Ook zal Duitsland het enige land ter wereld zijn waar jaarlijkse ‘angstonderzoeken’ worden uitgevoerd.

Het meest recente onderzoek over het ‘vertrouwen in de toekomst’ verscheen eind 2015. Het bleek dat een meerderheid van 55 procent van de Duitsers ‘vol zorgen’ over de toekomst was. ‘De German Angst’ is terug, zei professor Ulrich Reinhardt, de uitvoerder van het onderzoek. Reinhardt refereerde hierbij aan de zorgen over de vluchtelingencrisis. Maar in feite was de stemming ervoor slechts heel korte tijd wat beter geweest.

‘German Angst’ is oorspronkelijk een spottend begrip uit Amerikaanse media uit de jaren tachtig, maar wordt inmiddels al jaren ook in eigen land toegepast om de neiging tot zwartkijken te beschrijven. Waarom deze neiging bestaat, daarover wordt al jaren diep nagedacht. De schrijver Bernhard Schlink gaat helemaal terug naar de schok van de Dertigjarige Oorlog in de zeventiende eeuw, toen de Duitse gebieden centrum van verwoestende Europese oorlogen waren. Anderen leggen de schuld bij het trauma van de Tweede Wereldoorlog.

Feit is: sinds de economische crises sinds 2008 wordt het ondergangsgevoel met nieuwe overtuiging uitgeleefd. Duitsland kwam in deze periode in een nieuwe positie van internationale verantwoordelijkheid, en de spanningen die erbij hoorden kregen de meeste aandacht. In de eurocrisis werd Merkel door linkse critici beschuldigd een nieuw ‘Vierde Rijk’ in Europa te willen uitroepen. Door haar aanpak van de

vluchtelingen crisis kreeg ze van rechtse politici het verwijt zich als ‘keizerin van Europa’ op te willen werpen.

Ondertussen blijkt de vluchtelingen crisis binnenlands zoveel problemen op te leveren, dat het na de eerste euforie nu op één lijn wordt gesteld met de eenwording in 1990. Ook die heeft het land na de eerste jubel in een jarenlange economische en mentale depressie gestort. Nergens in Europa stonden er zoveel solidaire burgers klaar om de vluchtelingen te helpen, maar nergens worden ook zoveel aanslagen gepleegd op asielzoekerscentra als in Duitsland, precies zoals begin jaren negentig.

Zeventig jaar na de oorlog en vijftig jaar na zijn eenwording is Duitsland inderdaad het machtige land geworden dat Lubbers, Thatcher en Mitterrand destijds wilden vermijden. Maar tot machtswellust heeft dat niet geleid. Binnen Duitsland zorgt de nieuwe status vooral voor onrust en sterke twijfels. De Engelse krant *The Guardian* heeft de twijfels in een special over Duitsland al in 2012 prikkelend samengevat. Het blad noemde het land ‘The Accidental Empire’. Het heeft niet om macht gevraagd en het is er niet op voorbereid.

Je zou daar echter aan kunnen toevoegen: de rest van Europa is dat ook niet. Het land moet volgens de ene helft van de EU een sterke leidersrol spelen, maar volgens de andere helft mag het daarbij vooral niet zijn eigen regels aan de andere staten opleggen. De nieuwe status zorgt dan ook voor een sterk wisselende beeldvorming rondom het land, die varieert van bewondering tot keiharde afkeer.

Nergens is men zich bewuster van de wisselende stemming over zichzelf dan in Duitsland zelf. De opgeplakte hitlersnor van een Griekse demonstrant, hoe klein die bij de demonstratie ook was, wordt uitvergroot in de Duitse media afgedrukt. Net zo goed wordt ook iedere bejubeling van Duitsland afwachtend gevolgd. Want ook die kan zomaar ineens weer voorbij zijn, als de belangen weer veranderen.

het betere Nederland

De schommelingen in de internationale beeldvorming van Duitsland zijn misschien wel het mooist te meten in Nederland. Duitsland speelde als grootste buurland altijd

al een bepalende rol voor de afbakening van de eigen identiteit, maar terwijl dat na de oorlog uitsluitend als negatief voorbeeld was, kon het de afgelopen jaren ineens als positief voorbeeld gebruikt worden.

Voor een deel heeft dat uiteraard te maken met de gegroeide historische afstand tot de Tweede Wereldoorlog, in Nederland decennialang het grote ijkpunt voor goed en kwaad. Maar dat verklaart niet alles. De veranderende beeldvorming van Duitsland heeft minstens zoveel te maken met eigentijdse internationale ontwikkelingen, én met veranderingen binnen Nederland zelf.

Toen koningin Beatrix in 2011 voor het eerst sinds twintig jaar op officieel staatsbezoek was in Duitsland, was dat ook in Duitsland aanleiding om over de verhoudingen tussen beide landen te reflecteren. Op de site van het ARD-journaal werd Ton Nijhuis geciteerd, directeur van het Duitsland Instituut in Amsterdam. Nijhuis legde de oorzaak van de herontdekking van Duitsland bij de Nederlanders zelf. Sinds de uitbreiding van de Europese Unie naar het Oosten is het beeld van Duitsland positiever geworden, zei hij. Nederlanders kunnen zich namelijk niet met Esten, Slowaken of Bulgaren identificeren. ‘Dus zijn de Duitsers ineens niet meer “de anderen”, maar horen ze bij ons.’

Je kunt nog verdergaan in deze ‘projectietheorie’. Het is niet voor niets dat deze omslag in 2005 is begonnen. Het was rond die tijd dat zelfs de vrolijkste Nederlander doorkreeg dat het eigen land niet meer het van zelfvertrouwen blakende gidsland kon spelen, waar de bewoners gretig brieven stuurden naar in hun ogen moreel onderontwikkelde volken.

Het was de tijd dat Nederlanders geconfronteerd werden met problemen die het in de decennia ervoor makkelijk terzijde had kunnen schuiven. Twee politieke moorden, op Pim Fortuyn in 2002 en op Theo van Gogh in 2004, zetten de zekerheden op losse schroeven. De blik keerde zich naar binnen, de onvrede nam toe. Europa? Daar begon het voormalige gidsland sceptisch over te worden. Tolerantie? Liever meer blauw op straat. De islam? Men stemde massaal voor Geert Wilders, die de Koran wilde verbieden.

Nederland werd in Europa in één adem genoemd met Hongarije en Oostenrijk, landen met een neiging naar extreem-rechts. De werkloosheid steeg en de culturele sector had het gevoel dat iedere vorm van 'high art' schaamteloos in de uitverkoop werd gedaan. Zelfs het oude vertrouwde beeld van de vaderlandse geschiedenis veranderde: nieuw onderzoek liet zien dat niet meer iedere opa in Nederland in het verzet gezeten, maar 75 procent van de Nederlandse Joden blijkt te zijn vermoord, een percentage dat alleen in een reeks Oost-Europese landen hoger ligt.

Op het moment dat Nederland voor het eerst over zichzelf moest nadenken, begon het ook de burens met andere ogen te zien. Zelf raakten we al in de war na twee moorden en een stagnerende huizenmarkt, maar het buurland had zich na 1945 al voor de derde keer met de haren uit het moeras getrokken. Eerst na de oorlog, toen na de problemen van de eenwording, en, al is het van een wat andere orde, na de financiële crisis.

Deze omslag in de beeldvorming betekent echter allerm minst dat de internationale politieke verhoudingen daarom permanent rooskleurig zullen blijven. Naast bredere structurele veranderingen is er immers ook nog zoiets als de politieke actualiteit - en daarin worden de verhoudingen simpelweg gestuurd door gedeelde belangen.

In de eurocrisis sloot de Duitse strengheid tegenover Griekenland goed aan bij de rechts-georiënteerde Nederlandse regering van dat moment. Die opstelling zorgde in Zuid-Europa voor een anti-Duitse stemming, maar in landen als Nederland en Finland voor gevoelens van een 'Noord-Europese broederschap'. De vluchtelingen crisis zorgt echter weer voor andere emoties. Het Duitse ideaal van een 'welkomstcultuur' zorgt bij links-georiënteerde intellectuelen voor bewondering, maar de algemene politieke trend is helemaal niet gericht op grenzeloze solidariteit. De kritiek op Merkels vluchtelingenbeleid is in de Nederlandse politiek dan ook sterk gegroeid.

De blik op Duitsland verandert dus steeds, omdat het land steeds gebruikt wordt voor de afbakening van de eigen positie. Overeenkomsten worden nu liever benadrukt dan verschillen, maar het gevolg is dat er verwarring ontstaat als blijkt dat de zaken in de realiteit toch net iets anders liggen. Juist omdat Nederlanders Duitsland inmiddels als

een logische bondgenoot zien, nemen ook de irritaties snel toe als er een beslissing wordt genomen die anders is dan verwacht.

Misschien is het daarom ook wel eens handig te kijken naar wat zich nu echt rechts van Enschede en Lobith afspeelt. Dit boek wil in de eerste plaats een onderzoek zijn naar de belangrijkste maatschappelijke veranderingen die het hedendaagse Duitsland kenmerken. De veranderende blik van Nederlanders op hun buurland komt in ieder hoofdstuk steeds aan bod, maar de hoofdvraag van het boek is: hoe gaat een door de geschiedenis getekend land om met zijn nieuwe status?

In het eerste deel onderzoek ik de gevoelens rond de nieuwe internationale rol van het land, te zien in de eurocrisis, in het nieuwe economische succes en in de nieuwe hoofdstad. Het tweede deel heeft de hernieuwde zoektocht naar de eigen identiteit als onderwerp, in de cultuur en in de verwerking van het eigen verleden, zowel van de Tweede Wereldoorlog als van de DDR. En uiteindelijk kijk ik welke nieuwe wegen er voor de toekomst worden in geslagen, zoals met de Energiewende, de veelbesproken ‘welkomscultuur’ en als natie met een geboorteprobleem.

De actuele ontwikkelingen worden in een historisch verband geplaatst, en de journalistieke analyse wordt met een meer persoonlijk verslag gecombineerd. Ik sprak met de rijkste schroevenverkoper van het land, met het staatshoofd, neonazi's, journalisten, literatuurpauzen, en natuurlijk met heel veel ‘gewone’ Duitsers. Een land ontdek je immers ook bij de bakker, de kapper of aan ontbijttafel bij de schoonfamilie, al is het maar om steeds opnieuw eraan te worden herinnerd dat op alle regels weer uitzonderingen bestaan.

‘De Duitser’ bestaat immers niet, en als hij toch iets is, dan is ie uiterst paradoxaal. Tegenover iedere groene idealist is wel een energieslurpende autoliefhebber te vinden, en tegenover iedere Berlijnse toeristenhater staat wel een uitnodigend gebaar. In het Noorden voel je een Nederlandse nuchterheid, in het Zuiden de Alpencultuur en in de winters van Berlijn waan je je regelmatig in Rusland – met alle gevolgen voor de stemming van dien.

Uiteindelijk hoop ik in deze drie delen een schets te kunnen maken van dit nieuwe ‘toevallige’ Duitse rijk. Men dacht na 2006 dat eindelijk een rustige periode was

aangebroken, maar opnieuw is het land in turbulentie terechtgekomen, een fase tussen nieuw zelfbewustzijn en oude angsten.